

УДК 330.3401/.88

Вітер І. І.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Київського університету туризму, економіки і права

КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СВІТОСИСТЕМИ ГЛОБАЛІЗМУ

Вітер І. І. Концепції економічного розвитку та їх еволюція в умовах формування світосистеми глобалізму. У статті аналізуються концепції економічного розвитку, досліджується їх еволюція в умовах формування світосистеми глобалізму. Розглянуто різні підходи до поняття світоцільності (глобальності). Особлива увага приділена цивілізаційній парадигмі. Наголошується на необхідності вивчення концепцій економічного розвитку у вищій школі.

Ключові слова: концепції економічного розвитку, глобалістика, глобальні проблеми, цивілізаційна парадигма, глобальність.

Витер И. И. Концепции экономического развития и их эволюция в условиях формирования миросистемы глобализма. В статье анализируются концепции экономического развития, исследуется их эволюция в условиях формирования миросистемы глобализма. Рассмотрены различные подходы к понятию мироцельности (глобальности). Особое внимание уделено цивилизационной парадигме. Отмечается необходимость изучения концепций экономического развития в высшей школе.

Ключевые слова: концепции экономического развития, глобалестика, глобальные проблемы, цивилизационная парадигма, глобальность.

Viter I. Concepts of economic development and their evolution in the context of globalizm world system. This article analyzes the concepts of economic development, their evolution in the context of globalizm world system is studied. The different approaches to the concept World - integrity (globality) are considered. Special attention is paid civilizational paradigm. The necessity of studying the concepts of economic development in higher education is noted.

Key words: concepts of economic development, global studies, global problems, civilizational paradigm, globality.

Стратегічним завданням України проголошено її інтеграцію до європейського цивілізаційного простору. Значною подією на цьому шляху виступає підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка відкриває нові можливості для співробітництва й передбачає рух нашої країни до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, конкурентоспроможного, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини.

Особливого значення за цих умов набувають наука і освіта як інтелектуальне підґрунтя модернізаційних перетворень, соціально-економічного розвитку країни на нових, більш прогресивних засадах. Необхідність інтеграції нашої країни в нову модель розвитку світового господарства передбачає підготовку нової генерації, здатної враховувати світові реалії та ефективно реагувати на зміни в глобальному середовищі. Визначну роль в цьому процесі повинна відігравати вища школа. Адже саме сьогоднішнім студентам завтра доведеться втілювати в життя стратегічні плани України. Цей факт вимагає зміни пріоритетів у сфері освіти: сьогодні необхідно не лише дати студентам знання про всесвіт, але й навчити їх володіти методологією та методикою пізнання реальності, озброїти досягненнями сучасної економічної науки, ознайомити з численними науковими школами та їх концепціями розвитку глобального світу.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. трансформація світової системи міжнародних економічних відносин відбувається передусім під впливом глобальних тенденцій. Глобалізація як зростання взаємовпливу та взаємозалежності між країнами світу, переплетення їх економік стала основним мегатрендом світового розвитку. Внаслідок глобалізації та інтеграції, інтенсивних процесів глобальних трансформацій в рамках глобального капіталізму нині формується новий соціально-економічний устрій, суспільний лад, нова світова мегасистема – система глобального імперіалізму, неоімперіалізму, або світосистема глобалізму – з його викликами та загрозами [1].

Природно, що сучасні концепції економічного розвитку

відображають ці глобальні тенденції, а також містять можливі шляхи вирішення глобальних проблем, що постають перед людством. Більше того, останнім часом намітилась тенденція все більшого зміщення уваги вчених, дослідників та навіть політиків з окремих проблем на процеси глобалізації та глобалізму. Глобальна проблематика приводить до зміни поглядів на концепції економічного розвитку, вони починають досліджуватися комплексно. Виникає молода науки глобалістика, яка вивчає сутність, закони і тенденції глобалізації.

На сьогодні існують різні підходи до її періодизації. Так, в становленні глобалістики як науки В.А. Тураєв виділяє три етапи: перший – 60-і рр. ХХ ст., коли масштаби людської діяльності почали загрожувати можливостям природи компенсувати антропогенний вплив. Попередником глобалістики була футурологія – сукупність людських знань та уявлень щодо майбутнього людства; другий – припадає на середину 70-х рр., коли в країнах Заходу пройшла серія криз, серед яких найбільш гострою була енергетична; третій – почався з середини 80-х рр., специфіку якого визначають історичні зміни в політичній карті світу: розпад СРСР та соціалістичного табору [2].

До цих етапів вітчизняний дослідник В.І.Власов додає четвертий, що розпочався, на його думку, після створення СОТ і початком СОТизації, що визначило всесвітню перемогу ринкової економіки з встановленням єдиних правил гри на глобальному економічному просторі і, відповідно, розвиток нових напрямів досліджень глобалізації при ще більшому охопленні окремих дисциплін і зміцненні позицій глобалістики як меганауки [3, с. 160-161].

Фактично такий самий підхід і у колективу українських дослідників, які також виділили четвертий етап, але вже як етап, на якому є спроби підбити певні підсумки розвитку сучасної глобалістики як науки [4].

Українські дослідники А.С. Дорошкевич та О.Є Сук виділяють три етапи глобалістики. На першому з них (кінець 1960-х - кінець 1980-х рр.) глобалістика в основному складалася в контексті осмислення глобальних проблем людства. Особливу роль в цьому відіграли виступи прихильників Пагуошського руху та праці Римського клубу, а також дослідження вчених екологів з

різних країн світу. Про зміст терміну глобалістика серйозно заговорили в другій половині 1990-х рр., коли увага вчених була зосереджена на дослідженнях глобальних проблем сучасності та осмисленні глобалізаційних процесів. Другий етап розвитку глобалістики за часом збігся з руйнуванням соціалістичної системи, що зумовило нову розстановку сил на міжнародній арені в кінці ХХ ст., коли перед ученими повстало завдання осмислення кардинальних змін і сформованої нової суспільно-політичної ситуації. З 2000-х рр. починається новий (третій) етап розвитку глобалістики, пов'язаний із становленням основних форм її існування в якості самостійної галузі наукового знання. У теоретичному плані третій етап пов'язаний з осмисленням широкого спектру глобальних соціоприродних процесів [5].

Згідно з енциклопедією «Глобалістика», глобалістика у своєму формуванні пройшла ряд етапів. Перший етап – кінець 1960-х – початок 1970-х рр. – відзначений поглибленим вивченням двох глобальних проблем сучасності – освоєння космосу та охорони навколишнього середовища, які досліджувалися відокремлено, – та першими спробами междисциплінарних глобальних досліджень (симпозіуми та робочі групи з екології, що відбулися напередодні Стокгольмської конференції з охорони навколишнього середовища, а також – матеріали до самої цієї конференції та звіти про неї).

Другий етап історії глобалістики – друга половина 1970-х рр. – відзначений появою в США і країнах Західної Європи проведених в рамках теорії і практики глобального моделювання досліджень стану та перспектив розвитку світової політики і світогосподарських зв'язків в умовах поглиблення традиційних та якісно нових протиріч, властивих суспільству на новому етапі науково-технічної революції. Відбувається уточнення рамок об'єкта дослідження у вигляді переліків та ієрархічних структур глобальних проблем, а також становлення найважливіших теоретичних напрямків.

Третій етап становлення глобалістики – 1980-ті рр. – характеризується зниженням уваги до загальнотеоретичних проблем глобалістики. Здійснювалися спроби будувати практичну діяльність на основі принципу: «Думати глобально, діяти локально». Керівництво СРСР формулює особливий підхід

до міжнародних справ під назвою «нове політичне мислення», який знайшов відображення і в дослідженнях глобальних проблем.

Четвертий етап у дослідженнях глобальних проблем починається на рубежі 1980-х і 1990-х рр. Радикальні зміни геополітичної структура світу вимагають нових інтерпретацій і підходів. У цей період особливо гостро постають практично-політичні проблеми забезпечення глобальної безпеки, активне формування політичної глобалістики і екополітології. Здійснюється розробка Концепції сталого розвитку в якості довгострокової стратегії, приймається Декларація ООН «Порядок денний на XXI століття» [6, с. 214-215].

Ми вважаємо, що глобалістика як наука в її сучасному розумінні бере свій початок на рубежі 60-70-х років ХХ ст. При визначенні предмета глобалістики думка науковців розділилась з самого початку. Чітко окреслились межі двох основних підходів – вузького та широкого. При вузькому підході предметом глобалістики виступають актуальні глобальні проблеми, а завданням глобалістики є дослідження цих проблем і пошук шляхів їх вирішення. Широкий підхід визначає предмет глобалістики як цілісність світобуття, що створюється, глобалізацію у всіх її виявах, глобальний розвиток людства. Завдання глобалістики в цьому випадку полягає в дослідженні закономірностей і тенденцій такого розвитку.

По першому шляху пішли експерти Римського клубу, визначивши глобальну проблематику як «сочетание множества взаимопереплетающихся и взаимосвязанных трудностей и проблем, сформировавших в итоге ту непростую ситуацию, в которой сегодня находится человечество». Відповідно була введена до наукового апарату і категорія «глобальні рішення», під якою стали розуміти узгоджені, всеохоплюючі і одночасні спроби вирішити якомога більше глобальних проблем або, в крайньому випадку, намітити шляхи їх вирішення і більш ефективну стратегію.

Вузький підхід в глобалістиці, коли вона трактувалась обмежено, лише як вчення про глобальні проблеми сучасності, переважав до середини 90-х рр. ХХ ст. Треба визнати, що в цей період глобалістика як наука особливого розвитку не отримувала,

оскільки вона не мала єдиного об'єкта і предмета досліджень, а також – єдиної методології. Кожна глобальна проблема вивчалась окремо: екологія – екологами, економіка – економістами, соціологія – соціологами. Серйозного наукового взаємозв'язку глобальних проблем, їхньої єдності, «контактних зон» між ними не було. Тому не було і глобалістики як науки в повному розумінні цього слова.

На нашу думку, формування сучасних парадигм глобалістики розпочалось у 80-х рр. ХХ ст., коли почав інтенсивно розвиватись широкий підхід до цієї науки, і до середини 90-х рр. склалися основні теоретичні засади такого підходу. Зазначимо, що при широкому підході до глобалістики предметне поле досліджень сформульоване більш широко – дослідження цілісності світобуття, що створюється. Тому в позиціях і підходах сучасних вчених спостерігається значно менше єдності.

Передусім, по-різному трактується само поняття світоцільності (глобальності). Так, американський вчений І. Уоллерстайн пропонує світ-системний підхід, в рамках якого глобальний світ – це історична система, заснована на експансії капіталізму і структурно розчленована на центр, периферію і напівпериферію. В рамках цього підходу були зроблені спроби визначити такі поняття, як «глобальний спосіб виробництва», «глобальний процес утворення класів». Критики цього підходу справедливо докоряють автору за економікоцентризм, утилітаризм, редуціонізм, недостатню увагу до культурної різноманітності людства.

Російський вчений М. Чешков намагається обґрунтувати інтегральний антропосоціогенетичний підхід, згідно з яким ядро глобальної спільноти утворюють три необхідно співвідносних засади – соціальну, природну і діяльну. В його науковому аналізі людство – це «базове поняття», «основний предмет теоретичної рефлексії». Основним недоліком цього підходу є апріорний конструктивізм, оскільки сам процес формування єдиного людства, на жаль, до сьогодні є відкритою проблемою. Про це дуже яскраво і образно сказав французький соціолог А. Турен: «Чтобы перекинуть мостик между все более удаляющимися друг от друга континентами, мы не можем больше обращаться к интегральному образу субъекта, до такой степени теперь, после

века тоталитаризма и авторитаризма, люди не доверяют больше теоретическим конструкциям и политическим призывам».

Цивілізаційний, або культурологічний підхід. Проблема полягає в тому, що глобалізація у «стохастичному Всесвіті» являє собою вельми різноспрямований і нелінійний процес, майбутнє якого не визначено. Тому сьогодні особливо важливо дослідити історичну динаміку глобальних процесів, спробувати визначити їх можливі шляхи і довготермінові перспективи. Саме так до дослідження глобального світу підходять прибічники цього підходу, розглядаючи процес глобалізації як можливий (бажаний) результат творчого діалогу цивілізацій. Більшість сучасних вчених, до яких ми приєднуємося, вважають, що цей напрям в глобалістиці є найбільш перспективним, оскільки він намагається вирішувати реальні проблеми, зумовлені процесом глобалізації сучасного світу, а не конструювати бажані можливості (як у перших двох випадках).

В рамках цивілізаційного підходу предметом глобалістики є дослідження процесу глобалізації в його історичній динаміці – як становлення єдиного взаємопов'язаного світу через творчий діалог цивілізацій. Глобалістика розглядає діалоговий принцип як складову частину нової логіки глобального світу, як спосіб гуманітарного глобального мислення, можливість співіснування і взаємодії в глобальному просторі. В цьому розумінні однією з головних проблем глобалістики є розробка нової концепції діалогу цивілізацій як адекватної відповіді на глобальні виклики часу – етноконфесійні, геополітичні, геоекономічні, екологічні, моральні і культурні. По мірі того, як цивілізаційний підхід набуває поширення, ми можемо говорити про становлення цивілізаційної парадигми в сучасній глобалістиці.

Цікавою, на наш погляд, є класифікація підходів до вивчення глобального світу вітчизняного дослідника А.С.Філіпенка. На його думку, основу сучасного цивілізаційного знання становлять 5 відносно самостійних парадигм, сукупність яких дає можливість скласти більш-менш цілісне уявлення про генезис, структуру і динаміку сучасних цивілізаційних процесів:

Загальноісторична парадигма. Історична першооснова цивілізації пов'язана з її поступальним розвитком від нижчих форм до вищих в процесі еволюційних стрибків та революційних

змін у відносинах людини з природою (неолітична революція і перехід від привласнюючого господарства до виробляючого), у відносинах між людиною і суспільством (зародження приватної власності і класів), внаслідок формування ієрархічних (вертикальних) та партнерських, коопераційних (горизонтальних) зв'язків, в процесі наукових і технологічних винаходів (промислові перевороти, наукові та науково-технологічні революції), в умовах поглиблення поділу і кооперації праці тощо.

Філософсько-антропологічна парадигма вважається ядром цивілізаційного підходу. Її сутність полягає у зведенні соціального до індивідуального, наслідком чого стає не зростання соціальності взагалі, а соціальності людини, її ментального і життєвого світу. В історико-філософському та релігійному аспектах це пов'язано з осьовим часом (за К. Ясперсом¹), з виникненням осьових цивілізацій та з людською пасіонарністю (за Л. Гумільовим). Саме філософсько-антропологічний підхід свідчить про безперервність, спадкоємність у розвитку цивілізацій, уникаючи спрощених, бінарних, дихотомічних концепцій.

Соціокультурна парадигма вказує на тісний зв'язок цивілізації і культури, які досить часто навіть ототожнюються. Зокрема, цивілізація співвідноситься не просто з культурою, а з її підйомом чи занепадом. У широкому сенсі культура є формою взаємодії людини з її матеріальним оточенням, а також засобом духовного існування і самовираження його сутнісних сил. Узагальнюючим показником культурної ідентичності є створена людиною друга природа (*natura naturans*, за С. Булгаковим) на відміну від первинної природи (*natura naturata*). Але загальновідомо, що в сучасних умовах багата культурна спадщина співіснує з деградацією і забрудненням навколишнього середовища, з промисловим і мегаполісним утиском людського розвитку. Тому, звичайно, було б спрощенням зводити цивілізацію виключно до культури навіть у її різноманітних проявах і вимірах. Очевидно, потрібно вважати іманентними атрибутами сучасної цивілізації такі надбання і цінності людства,

¹ Еще раньше Блаженный Августин ввел понятие «кайрос» с греч. - благоприятное время.

як демократія, свобода, права людини і громадянина, ринковий економічний лад, громадянське суспільство, які є результатом відповідної соціокультурної еволюції того чи іншого суспільства або цивілізації в цілому.

Технологічна парадигма пояснює процес створення «другої природи» за допомогою громадських технологій, що містять і матеріальні, і духовні компоненти. Вона охоплює всі наявні засоби матеріального і духовного виробництва. Зокрема, це мова й інші сучасні знаки (наприклад, комп'ютерні системи), соціальні й технологічні норми і стандарти, закріплені в традиціях, звичаях, в державно-правових положеннях, законотворчості, правопорядку, у технічній документації. Домінантою технологічної парадигми є як відносини «людина – техніка», які відображають як поступальну еволюцію трудових функцій людини від ручної праці до машинної і далі до сучасних автоматизованих самоврядних кібернетичних систем, так і процес соціалізації людини – розширення світогляду, професійних і інших навичок, досвіду, знань, навколишнього соціально-природного середовища, життєвих орієнтирів і установок, соціальних позицій, які перетворюють його на соціального індивіда (*homo socialis*). Саме на цих засадах сформувалися поняття «доіндустріальне суспільство», «індустріальне суспільство», «постіндустріальне суспільство».

Економічна парадигма, будучи тісно пов'язаною з технологією, розглядає такі фундаментальні категорії, як власність, зміст і характер праці та виробництва, а також – взаємодію людини і природи, суспільні форми праці, насамперед її поділ і кооперацію як засоби підвищення продуктивності праці. Економічні фактори є основою періодизації макроцивілізацій (всесвітніх цивілізацій) [7, с.38-40].

Український дослідник Д.Е. Муза серед концепцій, що активно задіяні в сучасній глобалістиці для адекватної роботи з її предметом, виділяє наступні [8]:

1. Концепції індустріального і постіндустріального суспільства (Р. Арон, А.Турен, Д. Белл, Дж.К.Гелбрейт, О.Тоффлер), що дають анатомію соціальної структури, економічних інститутів і культурних цінностей, описують їх функції та «механізми» цілепокладання. При цьому, в розумінні

їх специфіки вирішальна роль відведена саме технологічному та інформаційному факторам як ядру даних соціальних конструкцій.

2. Теорію «суспільства ризику» (У. Бек, Е. Гідденс, Н.Луман), яка пропонує аналізувати буття сучасних суспільств через екологічні, технічні, політичні, економічні ризики й виклики і прагне виробляти рецептуру щодо їх подолання або мінімізації.

3. Соціосинергетику (І. Пригожин, Г.Малинецький, Л.Лесков та ін.), яка виходить з того, що світ – це відкрита і нестабільна система, а в її розвитку роль випадковості більш фундаментальна, ніж роль необхідності. Сучасні суспільства вона осмислює через нелінійну динаміку, в т.ч. через те, що цілі (атрактори) сучасного суспільства занадто диференційовані. Мова йде (як мінімум) про політичні, економічні та культурні підсистеми і їх атрактори, що плюралізуються.

4 «Світ-системну парадигму» (А.Г.Франк, Ф.Бродель, І.Уоллерстайн, С.Амін та ін.). Вважається, що своєрідна першість у її створенні належить французькому історику Ф.Броделю, оскільки в своїй головній роботі – «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст.» він висунув і на прикладі історичної еволюції різних регіонів планети, і в першу чергу – Заходу, обгрунтував поняття «світ-економіки». Основна ідея роботи полягала в тому, що в XV-XVIII ст. з розрізнених економічних зон Європи – Генуї, Антверпена, Ганзи, Леона, Лондона тощо складається єдиний західний «світ-економіка» з його специфічною структурою і логікою розвитку. Згодом він за рахунок географічних відкриттів, військових експансій і засобів сполучення розширився до глобальних меж, тією чи іншою мірою підпорядковуючи собі інші (локальні) «світи-економіки». Навпаки, С.Амін і А.Г.Франк вважають, що світосистема склалася задовго до виникнення і розвитку капіталізму, а саме в давнину і середньовіччя (Єгипет, Римська імперія, Імперія моголів, Османська імперія тощо).

Нинішній провідний представник цієї теорії – американський соціолог І. Уоллерстайн, який у головній роботі – «Світ-система»: минуле, сучасне, майбутнє» (1972-1974) виклав структурні і динамічні параметри світу. Його основна теза полягає в тому, що з певного моменту часу світ інтегрований в систему, структура якої включає 3 сектора – метрополію (Захід);

напівпериферію (колись СРСР, зараз Китай, Індія, Бразилія); периферію (країни т.зв. третього світу, тобто відсталі, що живуть на узбіччі історії народи Африки, Південно-Східної Азії). Уоллерстайн схильний думати: світосистема з моменту свого зародження (1490) тільки зміцнювалася і посилювалася, незважаючи на видимі її зміни. Змінювалися центри світосистеми – Західна Європа, Англія, США, але еволюція її структури триває аж до сьогоднішнього дня. Зараз економічними центрами світової економічної і політичної активності є Нью-Йорк, Вашингтон, Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Токіо. Саме тут відбувається прийняття доленосних для всіх сучасних держав і народів рішень.

5. Структурно-функціональний підхід, запропонований американським соціологом Т. Парсонсом. Його робота «Система сучасних суспільств» [9] дає чітке уявлення про соціальну структуру сучасного світу, куди входять: а) доіндустріальні суспільства з двома «еволюційними універсаліями» – статусною стратифікацією та культурною легітимацією через письмову традицію; б) індустріальні або сучасні суспільства з чотирма універсаліями – бюрократичною організацією, грошима і ринком, єдиною правовою системою та демократичними (урядовими та неурядовими) об'єднаннями. Крім того, в ході становлення західної цивілізації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. можна говорити про коригування схеми Т.Парсонса на користь введення наступного елемента; в) постіндустріального суспільства з притаманними йому специфічними рисами в сфері зайнятості та дозвілля, знань (інтелектуальних технологій), організації та управління господарством, самогенеруючого технологічного зростання.

6. Екологічну антропологію, основи якої розроблені Дж.Стюардом і Л. Уайтом [10], а розвиток якої знаходять у працях багатьох сучасних дослідників – Г.Йонаса, К.Гірца, Ч.Тейлора, Б.В.Маркова, Ф.В.Лазарєва, В.А.Малахова та ін. Цей напрямок антропології намагається виявити причинно-наслідкові зв'язки екологічної, соціальної і власне антропологічної криз, роблячи наголос на людині та її духовному (ментальному) світі.

7. Універсальний еволюціонізм (М.М.Мойсеєв, С. П. Капіца та ін.), близький до синергетики, але володіє власною схемою

аналізу соціоприродних процесів. Даний напрямок спирається на ідеї системного та еволюційного підходів, що дозволяє розглядати неживу, живу і соціальну матерії у фокусі єдиного універсального еволюційного процесу. Так, через механізм: «мінливість» – «спадковість» – «відбір» і методичну ревізію «системних властивостей» світосистеми [11] представники даної групи намагаються описати її суперечливу динаміку.

8. Ноосферологічну концепцію В.І.Вернадського та його послідовників, які схилиються до наступної точки зору: розвиток біосфери не тільки увінчався появою тонкої сфери (оболонки), що охоплює поверхню Землі, – сфери розуму, але саме нова якість (глобального) розуму має бути врівень соціально-політичним, екологічним та етичним викликам сьогодення і майбутнього [8].

Зазначимо, що глобалістика не має сьогодні й очевидно не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної парадигми. Це підтверджується існуванням відповідних наукових шкіл і організованих наукових колективів, які працюють в рамках парадигм сучасної глобалістики.

Так, академік О.Г.Білорус виділяє шість основних шкіл глобалістики: концепція «Межі зростання»; концепція «Сталого розвитку»; школа універсального еволюціонізму; школа мітозу біосфер; школа контрольованого розвитку Д.Гвішиані; школа світ-системного аналізу [12].

Інші вчені дають свої класифікації, часто повторюючи ті чи інші школи. Так, В.П. Ключко наводить таку характеристику західних шкіл глобалістики: перша – розглядає розвиток науки і технології як рушійну силу сучасної глобалізації (Браун Л., Вінер А., Кан Г., Девіс К., Медоуз Д. та ін.); друга – пов'язує глобалізацію із закономірностями розвитку постіндустріального суспільства (Белл Д., Нейсбіт Д., Тоффлер А. та ін.); третя – пов'язує глобалізацію із взаємовідносинами людини і суспільства, а також природи і суспільства (Браун Л., Кан Г., зазначимо, що вони вже згадані у першій школі, Ерліхи А. і П., Теобальд Р., Уолд Дж., Хау Д.); четверта – застосовує «інтерсоціальний» підхід до глобалізації як «екзистенціально-культурної глобалістики» (Вайцекер К.-Ф., Гальтунг І., Мендльвиц С., Міше М., Орука О., Фолк Г.); п'ята – розвиває

«еволюційно-детерміністський напрям» при орієнтуванні на закономірності природної еволюції та незворотні внутрішні сили суспільного прогресу (Георгеску-Роген Н., Рівкін Дж. та ін.) [13].

Дещо іншу класифікацію наукових шкіл глобалістики наводить Т.В.Кальченко [14]: Еколого-економічна (П. Екінс, Х. Гендерсон, Х. Дейлі, П. Хокінс, Е. Ловінс, Р. Норгаард, Л. Браун); Універсального еволюціонізму (М. Мойсеев); Глобальної екології; Контрольованого глобального розвитку (Д. Гвішиані); Міжнародної політичної економії (С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопол, П. Евене, Д.Хелл, П. Катценштайн); Економічної соціології (Ф. Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюргейм, К. Поланьї, І. Шумпетер, М. Грановетер, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен, А. Турен, Р. Холлінгсворт, Ф.Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні).

В.І. Власов додає сюди потужну школу глобалістики в Україні на чолі з О. Г. Білорусом та серйозні школи російських дослідників на чолі з М.О. Чешковим, Е.Г. Кочетовим, В.Л. Іноземцевим, А.М. Чумаковим, М.Г. Делягіним, Е. Азроянцем та інших дослідників, що розробляють широке коло проблем глобалізації і продовжують розвивати глобалістику як гіпернауку [3, С.163-164].

Українські дослідники А.С. Дорошкевич та О.Є Сук виділяють п'ять напрямків в глобалістиці (технократична; постіндустріальна; еколого-популістська; екзистенціально-культурна; еволюційно-детерміністська) та такі відносно самостійні школи глобалістики:

Першу школу репрезентує Римський клуб. Вона застосовує методологію визначення «Межі зростання». Досягнення цієї школи полягають в результативних спробах моделювання світової динаміки на підставі глобальної моделі Дж. Форрестера.

Другу школу глобалістики репрезентує Інститут всесвітніх спостережень (США, Вашингтон). Йому належать розробки проектів під назвою «Стан світу». Засновник школи Л. Браун спирався на парадигму «сталого розвитку».

Третя школа – ноосферологічна В.І.Вернадського, який разом з Е. Леруа і П. Тейяр де Шарденом проголосив необхідність глибокого філософського аналізу діяльності людини, з'ясування ролі розуму на землі, запропонував поняття

сфери розуму, або «ноосфери».

Четверта школа – універсального еволюціонізму, засновником якої вважається М.М.Мойсеєв. У рамках вчення про ноосферу М.М.Мойсеєв та інші автори розробили принцип коеволюції соціуму і біосфери, пов'язаної з можливістю регулювання науково-технічного поступу в межах цивілізаційного процесу.

П'ята школа ввійшла в історію глобалістики під назвою «Школа мітозу біосфер». Її репрезентують французькі послідовники вчення Е. Леруа, П. Т. де Шардена і В. І. Вернадського про ноосферу.

Шоста школа заснована Д. М. Гвішиані, відома у глобалістиці як школа контрольованого глобального розвитку. Створена з метою опрацювання системи моделей альтернативного глобального розвитку й оптимальних управлінських стратегій.

Сьома школа «Світ-системна парадигма» (А.Г.Франк, Ф.Бродель, І.Уоллерстайн, С.Амін та ін.), першість у створенні якої належить французькому історичу Ф. Броделю (про внесок І. Уоллерстайна згадано вище) [5].

Теорії і підходи сучасної глобалістики знайшли своє відображення в концепціях та моделях економічного зростання. Так, різне ставлення до перспектив і наслідків економічного зростання відобразилось у таких концепціях:

Концепція нульового економічного зростання. Невпинне зростання потреб населення, ідеологічне та рекламне заохочення до швидкого оновлення асортименту споживчих та інвестиційних товарів, з одного боку, а також усвідомлення обмеженості аж до вичерпності ресурсів і стрімкого зростання шкоди, завданої доквіллю виробничими системами, – з іншого, стали приводом для переосмислення оцінки економічного зростання.

Група дослідників під керівництвом Деніса та Донели Медоуз звернули увагу на зворотний бік традиційного уявлення щодо економічного зростання, на його згубний вплив, який виявляється у забрудненні атмосфери, деформації озонового шару, дестабілізації Світового океану, виснаженні джерел прісної води, земних надр, ерозії та засоленні ґрунтів, ураженні та загибелі лісів, зникненні видів тварин, невирішенні проблеми

утилізації відходів тощо. У зв'язку з цим економічне зростання, на думку авторів, погіршує якість життя, загрожує глобальною катастрофою. Автори пропонують нульове економічне зростання як засіб підтримання високого рівня життя та, власне, продовження існування самого життя.

Важливо підкреслити, що позитивним у теорії нульового економічного зростання є зосередження уваги на необхідності підсумувати негативний вплив на довкілля економічної системи та здатності екологічної системи асимілювати і нейтралізувати цей вплив. Недоліком цієї концепції вважають те, що її автори не побачили шляхів вирішення суперечностей між потребами, які зростають, й обмеженими економічними ресурсами в самому економічному зростанні (застосування безвідходних ресурсозберігаючих технологій тощо).

Концепція сталого економічного розвитку. Під сталим економічним розвитком розуміють особливий тип економічної динаміки, спрямований на якомога повніше задоволення потреб сьогодення; при цьому нічого не загрожує задоволенню потреб майбутніх поколінь.

Концепція сталого економічного розвитку ґрунтується на врахуванні трьох аспектів: економічного, соціального та екологічного. В економічному аспекті сталий розвиток має забезпечити ефективність та стійкість зростання, у соціальному аспекті – має спрямовуватись на: зменшення розриву між доходами найбагатших і найбідніших верств населення; збереження надбань матеріальної та духовної культури; забезпечення демократичних прав щодо участі різних верств населення у прийнятті управлінських рішень та ін. В екологічному аспекті завдання сталого економічного розвитку полягає в забезпеченні всім поколінням доступу до природних ресурсів і довкілля, не сплундрованого економічною діяльністю.

Інакше кажучи, концепція сталого економічного розвитку ґрунтується на зміні парадигми економічної політики від забезпечення високих темпів економічного зростання та соціальної допомоги безробітним у періоди депресії до більш виваженої з погляду довгострокових перспектив мети, змістом якої є створення умов для ефективного, соціально орієнтованого розвитку економіки, стратегічним завданням якого є збереження

природного довкілля.

Концепція ноосферного розвитку. Ця концепція ґрунтується на розумінні того, наскільки раціональним є життя суспільства. Започаткував теорію ноосфери наш співвітчизник академік В. Вернадський.

Прихильники теорії ноосфери (сфери розуму) дійшли висновку, що в ХХ ст. відбулося нагромадження нерациональності в житті соціуму, що поставило під загрозу виживання людства. Тому для ліквідування цієї загрози необхідно зробити вибір на користь розуму. У цьому разі кожний має усвідомити, що, по-перше, людина – частина природної системи, на відтворення якої потрібно спрямувати діяльність людства. По-друге, якщо людство й надалі буде нехтувати станом довкілля заради обсягів виробництва і споживання, які постійно зростають, природна система настільки спотвориться, що людство буде приречене. Тому економіка і людство мають розвиватися в гармонії з природою. Еколого-економічна гармонія є запорукою суспільного прогресу.

Концепція інноваційного економічного зростання. Інноваційне зростання – це зростання, що ґрунтується на підприємницькій ініціативі в галузі ринкової, науково-технічної й організаційно-економічної діяльності.

Ця концепція узгоджується з інтенсивним типом економічного зростання. Особливістю інноваційного типу зростання є те, що інновації дають змогу усувати (або ж суттєво зменшувати) бар'єри, утворені чинниками попиту і розподілу, у зв'язку з суперечністю між ефективністю та соціальною спрямованістю економічного зростання [15].

Як відзначає Д.Е.Муза, у сучасній західній глобалістиці оформилися і активно розвиваються напрямки, що фокусують свою увагу на окремих сторонах світоцільності і породжуваних всередині них проблемах. Так, можна виділити технократичний підхід (Г.Кан, У.Браун, Н.Вінер, Ж.-Ж.Серван-Шрайбер та ін.); постіндустріальну глобалістику (О.Тоффлер, Д.Белл, А.Шафф, Дж.Нейсбіт, М. Кастельс, Й.Масуда та ін.); екзистенційно-культурний напрям досліджень (І.Гальтунг, О.Орука, Г.Фолк, Е. Гідденс, К.-Ф.Вайцеккер); еволюційно-детерміністський підхід (Дж.Ріфкін, Дж.Хау, Е.Веленіла, Н.Георгіеску-Роден та ін.); еко-

популістський напрям (Дж.Уолд, Л.Браун, Р.Теобальд та ін.). Така різноманітність підходів є свідченням складності і «рухливості» самого предмета, його структурної та змістовної незавершеності.

Сучасна українська глобалістика представлена і цілими дослідницькими групами (Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України – Ю.М.Пахомов, Ю.В.Павленко та ін., Міжнародний інститут глобалістики – О.Г.Білорус та ін.; Інститут філософії НАН України – В.В.Лях, Я.В.Любовий, М.М.Кисельов, А.В.Крисаченко та ін., Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна – Є.А.Афонін, О.М.Бандурка, А.Ю.Мартинів), і окремими дослідниками, такими як С.А.Баришніков, В.О.Дергачов, Ф.Н.Канак, В.М.Лукашевич, В.Г.Попов, П.Ю.Саух, А.В.Толстоухов, А.М.Черниш, М.А.Шепелєв та ін. [8].

Таким чином, сучасна глобалістика не має й очевидно не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної парадигми. Мультипарадигмальний ландшафт сучасної глобалістики створює великі методологічні проблеми: кожна з парадигм є орієнтованою на конкретну наукову дисципліну, а не на їх синтез. В останній період став помітним ефект інтерпарадигмальної рефлексії, яка на основі якогось базового спільного концепту (ноосфера) зв'язує різні парадигми. Це вселяє надію на принципову можливість розробки інтегрованої парадигми глобалістики в майбутньому.

В той же час цивілізаційна парадигма, на наш погляд, найкраще розкриває зміст суспільно-історичних процесів, характеризує особливості сучасної епохи, відповідає вимогам часу, а тому є найбільш актуальною і перспективною.

Поява цивілізаційної парадигми в наукових дослідженнях викликана об'єктивною необхідністю. Тривалий час в пізнанні історії у нас домінував формаційний підхід. Але вже в кінці 70-х рр. ХХ ст. в науковій і філософській літературі в різних контекстах став виявлятися інтерес до проблеми цивілізації. Цьому сприяв ряд обставин. Незадоволеність формаційною методологією серед істориків існувала вже давно. Багато фактів не укладається в схему суспільних формацій. Сам хід історії виявив межі її пояснювальних і прогностичних можливостей.

Разом з тим процеси модернізації, пов'язані з розповсюдженням стандартів західної цивілізації на інокультурні середовища, в точках стикання різних культур і цивілізацій зіштовхнулись з рядом складних проблем і протиріч.

Глобальні проблеми, що виникли в ХХ ст., були сприйняті як загроза людській цивілізації. Термін «цивілізація» увійшов до публіцистики і науково-популярної літератури, зазвучав у повсякденному житті. Найбільш простим, природнім і відповідним розумінню цивілізації, що вже склалося в суспільному усвідомленні, є визначення, що йде від Фюртюсона і Дюркгейма, згідно з яким цивілізація розуміється як спосіб існування людських співтовариств в умовах росту населення і суспільного поділу праці.

Розробка цивілізаційної парадигми в нашій літературі на рубежі 70-80-х рр. ХХ ст. йшла в різних напрямках. Але сьогодні вона наче переживає друге народження. Як вірно відзначають науковці, ренесанс цивілізаційної парадигми оправданий, якщо він веде до розширення нашого бачення історії, відкриває нові методологічні можливості не тільки пізнання минулого і сучасного, але і осмислення перспектив майбутнього.

Очевидно, що існує певний взаємозв'язок та взаємозалежність між поняттями глобалізації та цивілізації, особливо сьогодні, коли глобалізація виступає об'єктивною закономірністю постіндустріальної цивілізації (зазначимо, що ми розрізняємо глобалізацію як об'єктивний процес і глобалізм як руйнівну дію певних легальних та латентних структур, в першу чергу, глобальних корпорацій та так званих країн-глобалізаторів). Саме тому вчені ще в ХХ ст. привернули увагу до цих проблем.

На сьогодні існують два, на перший погляд, діаметрально протилежні погляди на проблему взаємодії глобалізації і окремих цивілізацій. Згідно першого підходу, в ході глобалізації стираються географічні кордони соціальних цивілізаційних систем, а населення світу стає громадянами глобального суспільства. І дійсно, сьогодні ми спостерігаємо перехід від епохи національних суспільств і цивілізацій до епохи глобального надсуспільства. З іншого боку, глобалізація може призвести (і вже призводить) до зіткнення цивілізацій. Насправді, ця загроза є досить реальною, тому що сучасна парадигма

розвитку є прийнятною лише для найбільш розвинених країн т.зв. «золотого мільярда». В той же час диференціація світової економіки як наслідок глобалізації виступає загрозою вимирання цілих цивілізацій.

Але, насправді, між цими підходами немає протиріччя, тому що саме загроза уніфікації світу і виступає фактором світової нестабільності, призводить до глобальних національних та релігійних конфліктів та виступає можливою причиною зіткнення цивілізацій.

Проаналізувавши сучасні концепції економічного розвитку, можемо зробити висновок, що в умовах формування світосистеми глобалізму, з появою нових викликів та загроз існуванню людства, вони (концепції) зазнають певної еволюції: змінюється їхня проблематика, дослідження стають більш ґрунтовними, наближеними до життя, носять більш комплексний характер – увагу вчених привертають не окремі, хай навіть глобальні, проблеми, а процеси глобалізації та глобалізму, взяті в цілому, майбутнє всього людства. Тільки на засадах єдності, взаєморозуміння, соціальної справедливості можливий подальший розвиток нашої цивілізації.

1. Білорус О. Проблеми трансформації та модернізації транзитивних країн в умовах глобалізації / О.Білорус // Економічний часопис – XXI. – 2007. – №7-8. – С.3-8.
2. Тураев В.А. Глобальные проблемы современности : [учеб. пособ.] / В.А. Тураев. – М. : Логос, 2001. – С. 9–12.
3. Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія [Текст] [у 2 т.] / В.І. Власов, ННЦ «ІАЕ», ДНСГБ НААН; наук. ред. акад. НАН України О.Г. Білорус і чл.-кор. НААН України В.А. Вергунов – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». [Т.І.]: Історичні аспекти науки глобалістики : монографія – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. – 569 с.
4. Бебик В.М., Шергін С.О., Дегтерьова Л.О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : [навч. посіб.] / Бебик В.М., Шергін С.О., Дегтерьова Л.О. – К. : Університет «Україна», 2006. – С. 77–78.
5. Дорошкевич А.С., Сук О.Є. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Філософія глобальних проблем сучасності». Харків: ХНАДУ, 2014
6. Глобалістика: Енциклопедія / Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «ДИАЛОГ».- М.: ОАО Издательство «Радуга», 2003.- 1328 с.

7. Филипенко А. С. Цивилизационные аспекты экономического развития // Теоретическая экономика. – 2013. – №5. – С. 38-47
8. Муза Д.Е. Введение в глобалистику: Учебное пособие/ Д.Е.Муза [текст]. – Донецк: ДонНТУ, 2010. – 240 с.
9. Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект-Пресс, 1998.
10. Уайт Л. Исторические корни нашего экологического кризиса// Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М.: Прогресс, 1990. – С.188 – 202.
11. Моисеев Н.Н. Мировоззрение современного рационализма. Введение в теорию самоорганизации// Моисеев Н.Н. Расставание с простотой. – М.: Аграф, 1998. – С. 62 – 84.
12. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г.Білорус.-К.:КНЕУ, 2001.- 733с. С.19-22
13. Ключко В. П. Глобалізація: економічні та соціально-культурні аспекти: [моногр.] / В.П. Ключко; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2005. – С. 10–11.
14. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: [моногр.] /Т.В. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 49–51.
15. http://pidruchniki.com/1994041239989/politekonomiya/ekonomichne_zrostannya_zmist_tipi_chinniki